

กระบวนการประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูงในการแสดงโขน The Procession of Umbrellas of State as the Royal Regalia in Khon

บทความวิจัย

ศุภชัย อินสว่าง^๑

Suphachai Insawang^๑

ชนัย วรรณะลี^๒

Chanai Vannalee^๒

นิวัฒน์ สุขประเสริฐ^๓

Niwat Sukprasirt^๓

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูงในงานพระราชพิธี และในการแสดงโขน ศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบ และท่าเต้นของผู้ถือเครื่องสูง ในการแสดงโขนแบบหมู่ และแบบเดี่ยว ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ จากการศึกษาเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ สังเกตและบันทึกภาพเก็บข้อมูล

ผลการศึกษาพบว่า เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูงในพระราชพิธีเป็นสิ่งที่แสดงเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ และเจ้านายมาช้านาน มีวิธีการสร้างนำไปใช้อย่างเป็นแบบแผน ประกอบด้วยสิ่งของ ๘ สิ่ง คือ ฉัตร ๗ ชั้น, ฉัตร ๕ ชั้น, ชุมสาย, บังแทรก, จามร, กลด, บังสุริย์ และพัดโบก และแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ เครื่องสูงปักทักทองขวาง และเครื่องสูงทองแผ่ลวด โดยอัญเชิญเข้ากระบวนเสด็จพระราชดำเนินในโอกาสต่าง ๆ อาทิ กระบวนอัญเชิญพระบรมศพ กระบวนเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคถวายผ้าพระกฐิน กระบวนเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค เลียบพระนคร เป็นต้น

^{๑-๓} หลักสูตรศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

Master of Fine Arts Program in Thai Drama Graduate school, Bunditpatansilpa

^๑ E-mail: kru-koong@hotmail.com

เครื่องสูงในการแสดงโขนมีปรากฏครบเช่นเดียวกับเครื่องสูงในพระราชพิธี แต่มีการปรับเปลี่ยนวัสดุ ขนาด แบ่งการนำไปใช้เป็นแบบหมู่ และแบบเดี่ยว แบบหมู่ตามงานวิจัยฉบับนี้ คือ ในการแสดงโขนหน้าจอ ตอนกระบวนทัพพระอินทร์แปลง จะมีการใช้เครื่องสูง ดังนี้ ฉัตร ๗ ชั้น, ฉัตร ๕ ชั้น, พุ่มสาย, บั้งแทรก หรือ จามร, บั้งสุรย์ และพัดโบก รวม ๖ รายการ ส่วนจำนวนที่ใช้สามารถปรับเปลี่ยนหรือลดได้ตามปัจจัยที่มีผลต่อการแสดง ส่วนท่าเต้นของผู้ถือเครื่องสูงแบบหมู่ แบ่งออกได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ การย่ำเท้า การก้าวเท้าชิดสลับซ้าย-ขวา และการก้าวเดินอย่างธรรมชาติ ตามจังหวะดนตรี ท่าเต้นของผู้ถือเครื่องสูงแบบเดี่ยวตามงานวิจัยฉบับนี้ คือ การแสดงโขนหน้าจอ ตอนตรวจพล (ฉากที่ ๓) ของฝ่ายยักษ์จะมีการใช้เครื่องสูงเพียง ๑ รายการ คือ กลด ส่วนท่าเต้นของคนกางกลด แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะที่มีความคล้าย และลักษณะที่มีความต่างไปจากผู้แสดงตัวนายทัพ แต่ยังคงแสดงท่าเต้นที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกันกับผู้แสดงตัวนายทัพ

อัตลักษณ์ของผู้ถือเครื่องสูงในการแสดงโขนแบบหมู่ ผู้แสดงจะต้องเป็นผู้ที่มีรูปร่างสัดส่วนความสูงใกล้เคียงกัน ผู้ถือเครื่องสูงในการแสดงโขนแบบเดี่ยว ผู้แสดงจะต้องเป็นผู้ที่ฝึกหัดในสาขาเดียวกับผู้แสดงตัวนายทัพ

คำสำคัญ: เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ, เครื่องสูง, โขนหน้าจอ, กลด

Abstract

The primary objective of this thesis is to study a history and usage of Thailand's royal regalia specifically on umbrellas of state, occupied in a royal ceremony and also a traditional performance called "Khon". The research focuses on Khon's dance gestures and patterns; both

as an individual and a group, in a presence of the specified royal objects. Additionally, the study is conducted by using a qualitative research process obtaining information from relevant books and previous researches, interviewing subject matter experts, observing and taking pictures.

The research illustrates a long history of Thailand's royal regalia which symbolizes prestige of a king and royal family's members. The umbrellas of state are deliberately used in precise patterns. They consists of 8 items; a seven-tiered umbrella (Chatra), a five-tiered umbrella, a three-tiered wide span umbrella (Chumsai), sunshades (Bangsoon and Bangsaek), a whip of yak hair (Chamorn), a long-handled umbrella (Klod), and a palm leaf fan (Phatbok). Furthermore, they can be categorized into 2 groups; golden silk-weaved umbrellas (Hakthongkwang) and carved-colored paper-patched umbrellas (Thongpaeluad). Each item is placed in a designated position in a formation of a royal travel.

The umbrellas of state occupied in Khon resemble what are used in a royal ceremony. However, there are changes in materials, sizes and practices. In a group performance of Khon, especially in "Khon Na Chor" episode called "the Parade of the Disguised Indra", 6 types of the royal objects are employed; including a seven-tiered umbrella, a five-tiered umbrella, Chumsai, Bangsoon, Bangsaek or Chamorn, and Phatbok. However, the number of these royal items may be varied due to many performing factors. Additionally,

three particular dance gestures are displayed in the performance; marching, step touch, and normal walking.

On the other hand, in the individual performance “Khon Na Chor” episode called “Inspection of Army (Giant)”, Act 3, only 1 royal item is presented-Klod. A carrier of this Klod may dance similarly to or differently from the army commander character, depending on circumstances. However, the carrier has to dance relevantly to this main actor’s gestures.

Notably, the unique requirement for the umbrellas of state’s carriers in Khon group performances is that all the carriers must have approximately the same height. Contradictorily, the lone umbrellas of state’s carrier in Khon individual routines is required to be trained in the similar way as the actor who obtains the army commander role.

Keywords: Royal Regalia, Umbrellas of State, Khon Na Chor, Klod

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศิลปะการแสดงโขนได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปะการแสดงชั้นสูงของไทย เกิดขึ้นจากศิลปะหลายประเภทเช่นหนังใหญ่กระบี่กระบองและชักนาคดึกดำบรรพ์ สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี ดังข้อความที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกว่า “ระบำ รำ เต้น เล่น ทุกฉัน” ซึ่งนักวิชาการหลายท่านให้ข้อสันนิษฐานว่า “เต้น” คือศิลปะการแสดงโขนซึ่งต้องใช้การเต้นเป็นหลัก และศิลปะการแสดงโขนนี้ยังได้มีการสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ยุคกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ได้มีการบันทึกเรื่องราว โดย ซิมง เดอ ลา ลูแบร์ ปรากฏว่าได้พบการแสดงที่มีลักษณะการแสดงอย่างโขน

ยุคกรุงธนบุรีเป็นราชธานี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีพระราชอุทิศสาหะรวบรวมนัฟุ และได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ ไว้อีก ๔ ตอนด้วยกัน

มาจนถึงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมมาโดยตลอด ทั้งยังทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรม เรื่องรามเกียรติ์ ไว้จำนวนหลายสำนวน ทำให้ศิลปะการแสดงโขนได้รับความนิยม และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

อัตลักษณ์อย่างหนึ่งของการแสดงโขน คือ สวมหน้ากากตามบทบาทต่าง ๆ มีผู้พากย์เจรจาแทน ผู้แสดงโขนจะแสดงท่าเต้นเพื่อสื่อความหมาย ประกอบไปตามจังหวะ และท่วงทำนองของเพลงหน้าพาทย์ ในการแสดงโขนจะใช้วรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งมีอยู่มากมายหลายฉบับด้วยกัน อาทิ บทรามเกียรติ์ ครั้งกรุงเก่า ที่ไม่ทราบนามผู้แต่ง และบทวรรณกรรมรามเกียรติ์ ที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ ด้วยความนิยมในศิลปะการแสดงโขนนี้ จึงทำให้เกิดการปรับปรุงรูปแบบหรือเรียกว่าวิวัฒนาการขึ้นตามยุคสมัย จนถึงปัจจุบันทำให้รูปแบบการแสดงมีหลากหลาย แบ่งได้เป็น ๕ ประเภท คือ โขนกลางแปลง, โขนหน้าจอ, โขนนั่งราวหรือโขนโรงนอก, โขนโรงใน และโขนฉาก

นอกจากนี้แล้ว โขนยังเป็นศิลปะการแสดงที่ทรงคุณค่าในเชิงการรวบรวมเรื่องราวในอดีต ซึ่งแสดงออกให้เห็นถึงจารีตขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและสะท้อนคติความเชื่อของสังคม ในสมัยโบราณ เช่น คติความเชื่อที่เกี่ยวกับการปกครองอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำว่าพระมหากษัตริย์นั้น คือ สมมติเทพ หรือเทวราช ที่จุติมาเพื่อสร้างความร่มเย็นในบ้านเมืองและสิ่งหนึ่งที่เป็นเครื่องแสดงความเป็นมหากษัตริย์ นั่นคือ เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศที่จะจัดขึ้นอย่างสมพระเกียรติ

ภาพที่ ๑ เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูง
อัญเชิญเข้าในกระบวนแห่ตามโบราณราชประเพณี

ความเชื่อดังกล่าวส่งผลถึงการแสดงโขนหลายประการ เช่น รูปแบบการแสดง ขนบธรรมเนียมจารีตการปฏิบัติ ต่าง ๆ ที่ปรากฏในการแสดง หรือแม้แต่เครื่องโรงสำหรับการแสดงโขน ได้แก่ เครื่องราชูปโภค เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศประเภทต่าง ๆ ในการแสดง ล้วนแล้วแต่เลียนแบบมาจากเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์และเจ้านายในสมัยโบราณ เนื่องจากเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ในการแสดงโขนจะมีความเกี่ยวข้องกับตัวโขนที่มีสถานะเป็นเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ และเทพเจ้า อาทิ ทศกัณฐ์ กษัตริย์กรุงลงกา พระราม และพระลักษมณ์ กษัตริย์และอุปราชเมืองอโยธยา เป็นต้น

ภาพที่ ๒ กระบวนทัพของฝ่ายพระราม
ปรากฏว่าได้นำเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ
ประเภทเครื่องสูงมาใช้ประกอบการแสดงด้วย

ด้วยเหตุที่เครื่องสูงอันถือเป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์นั้น ได้ถูกนำมาใช้จัดการแสดงโขน ย่อมมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ และวิธีการใช้เพื่อให้เหมาะสม และไม่ใช่อุปสรรคในการแสดง อีกทั้งเพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงไม่ให้เป็นการทำเทียมเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ ซึ่งเป็นเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์นั้น จึงเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ศึกษาเกิดแรงบันดาลใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับ เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูงในการแสดงโขนว่ามีประวัติความเป็นมา รูปแบบ และกระบวนการใช้ รวมทั้งมีหลักวิธีการแสดงอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ สืบทอด และเผยแพร่ภูมิปัญญาของนาฏยอาจารย์ในการปรับและกำหนดรูปแบบวางแนวทางสำหรับการแสดง อีกทั้งเพื่อเป็นการรวบรวมไว้เป็นเอกสารสำหรับการศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางวิชาการ และเป็นแนวทางในการศึกษาของผู้ที่สนใจต่อไป

๒. วัตถุประสงค์การวิจัย

๒.๑ ศึกษาประวัติความเป็นมาของเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูงในงานพระราชพิธี และในการแสดงโขน

๒.๒ ศึกษารูปแบบ และทำเต็นประกอบเครื่องสูงแบบหมู่ และแบบเดี่ยว

๒.๓ วิเคราะห์องค์ประกอบ และทำเต็นประกอบเครื่องสูงแบบหมู่ และแบบเดี่ยว

๓. ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาทำเต็นประกอบเครื่องสูงในการแสดงโขน ตอนกระบวนทัพพระอินทร์แปลง ชุดศึกพรหมาสตร์ ตามบทโขนกรมศิลปากรปรับปรุงแสดง ณ โรงละครศิลปากร และการรำตรวจพล (ฉากที่ ๓) ของฝ่ายยักษ์ ตามรูปแบบการแสดงโขนหน้าจอ

๔. วิธีดำเนินการวิจัย

๔.๑ ศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร ตำรา สื่อบัตร งานวิจัย และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๔.๒ สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญโดยใช้การสัมภาษณ์ แบบไม่มีโครงสร้างแต่มีประเด็นหัวข้อที่เกี่ยวข้อง เพื่อ ศึกษาถึงจารีตการปฏิบัติ รูปแบบกระบวนการจัดทัพและท่ารำ กระบวนเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูง ในการแสดงโขนหน้าจอ ตอนกระบวนทัพพระอินทร์แปลง ชุดศักรพราหมณ์ ของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร และ กระบวนท่าเต้นของคนทางกลในการแสดงโขนหน้าจอ ตอนตรวจพล (ฉากที่ ๓) ของฝ่ายยักษ์ ของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร โดยสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งกำหนด คุณสมบัติ ดังนี้

๔.๒.๑ สัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับ เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ ที่มีประสบการณ์ ไม่น้อยกว่า ๑๐ ปี

๔.๒.๒ สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านการแสดง โขน ที่มีประสบการณ์ไม่น้อยกว่า ๑๐ ปี

๔.๒.๓ สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านการบรรเลง- ขับร้อง ที่มีประสบการณ์ไม่น้อยกว่า ๒๐ ปี

๔.๒.๔ สัมภาษณ์นักวิชาการด้านการแสดง โขน ที่มีประสบการณ์ ไม่น้อยกว่า ๒๐ ปี

๔.๒.๕ สัมภาษณ์ผู้ที่เคยปฏิบัติหน้าที่กำกับ การแสดงโขน ช่วยกำกับการแสดงโขน ที่มีประสบการณ์ ไม่น้อยกว่า ๒๐ ครั้ง

๔.๒.๖ สัมภาษณ์ผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับ เครื่องแต่งกายและอุปกรณ์ประกอบการแสดงโขน ที่มี ประสบการณ์ไม่น้อยกว่า ๒๐ ปี

๔.๓ นำผลที่ได้จากการศึกษามารวบรวม และสรุป ผลการศึกษา เป็นรูปแบบรายงานการวิจัย

๔.๔ นำเสนอรายงานผลการวิจัย ๓ บทต่อคณะ กรรมการสอบ

๔.๕ นำข้อมูลที่ได้จากคณะกรรมการดำเนินการ ปรับปรุงแก้ไข

๔.๖ จัดการสนทนากลุ่มย่อยเพื่อตรวจสอบความ ถูกต้องของข้อมูลที่เกิดจากการวิเคราะห์ผลของผู้วิจัย

๔.๗ นำผลที่ได้จากการสนทนากลุ่มย่อยมา วิเคราะห์และสรุปเป็นรายงานการวิจัย

๔.๘ นำเสนอรายงานการวิจัย 5 บทต่อคณะ กรรมการ

๕. สรุปผลการวิจัย

การศึกษา เรื่อง เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ ประเภทเครื่องสูงในการแสดงโขน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของเครื่อง ประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูงที่ใช้ในพระราชพิธี เป็นสิ่งแสดงถึงเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ และเจ้านาย ตามหลักฐานพบว่า มีประวัติความเป็นมายาวนาน และมีวิธีการสร้าง การนำไปใช้อย่างเป็นแบบแผน ประกอบไปด้วย สิ่งของ ๘ รายการ คือ ฉัตร ๗ ชั้น, ฉัตร ๕ ชั้น, ชุมสาย, บังแทรก, จามร, กลด, บังสุรุ่ย และพัดโบก โดยสามารถ จัดแบ่งเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ เครื่องฉัตร ประกอบด้วย ฉัตร ๗ ชั้น, ฉัตร ๕ ชั้น และชุมสาย

กลุ่มที่ ๒ อุปกรณ์ที่ใช้แทรกระหว่างฉัตร หรือใช้ปิด ประกอบด้วย บังแทรก และจามร

กลุ่มที่ ๓ อุปกรณ์ที่ใช้บังแดด และให้ความเย็น ประกอบด้วย กลด, บังสุรุ่ย และพัดโบก

ทั้งนี้ การจัดริ้วกระบวนในพระราชพิธี ยังสามารถ แบ่งออกเป็นประเภท คือ ริ้วกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน หรือริ้วกระบวนอัญเชิญสิ่งของสำคัญ และริ้วกระบวน อัญเชิญพระบรมศพ ซึ่งกระบวนในแต่ละประเภทจะมีการใช้ เครื่องสูงประกอบเป็นพระราชอิสริยยศด้วยเสมอ

เครื่องสูงที่ใช้ในงานพระราชพิธี ยังสามารถแบ่งประเภทโดยวิธีการจัดสร้างเป็น ๒ ชนิด คือ เครื่องสูงปักทักทองขวาง และเครื่องสูงทองแผ่ลวด นำไปใช้ตามฐานันดรศักดิ์ของพระมหากษัตริย์ หรือเจ้านายพระองค์นั้น นอกจากนี้ในการเชิญเครื่องสูงประกอบกระบวนพระราชอิสริยยศนั้น มีการกำหนดตำแหน่งของเครื่องสูงแต่ละรายการอยู่ชัดเจน โดยจะเรียกเครื่องสูงที่อยู่ด้านหน้าพาหนะทรงว่าเครื่องสูงหน้า และเรียกเครื่องสูงที่อยู่ต่อจากพาหนะทรงว่า เครื่องสูงหลัง ส่วนวิธีการเดินของผู้เชิญเครื่องสูงนั้น แต่โบราณใช้วิธีการเดินอย่างอิสระตามธรรมชาติ โดยใช้วิธีการสังเกตผู้ที่อยู่ด้านหน้าและด้านข้างให้เป็นระเบียบเท่านั้น ในปัจจุบันใช้วิธีการเดินตามจังหวะของดนตรีที่ใช้บรรเลงโดยขบวนเครื่องประโคม

เครื่องสูงในการแสดงโขนมีรายการปรากฏครบถ้วน เช่นเดียวกับเครื่องสูงที่ใช้ในพระราชพิธี แต่ในกระบวนการจัดสร้างนั้นได้มีการปรับเปลี่ยนวัสดุ ขนาด ลวดลายให้แตกต่างไปจากเครื่องสูงในพระราชพิธี นอกจากนี้ลักษณะการถือ และการใช้ในการแสดงโขนหน้าจอยังแตกต่างจากเครื่องสูงในพระราชพิธี โดยแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ การถือเครื่องสูงแบบหมู่ และการถือเครื่องสูงแบบเดี่ยว

ภาพที่ ๓ การแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ตอนกระบวนอินทรีชิตแปลงเป็นพระอินทร์ จะมีการนำเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูง แบบหมู่ เข้าประกอบในการแสดงโขนด้วยเพื่อเป็นจำลองกระบวนเสด็จ และเพื่อแสดงอิสริยยศของพระอินทร์

การถือเครื่องสูงแบบหมู่ ในงานวิจัยฉบับนี้ได้ศึกษาข้อมูลจากการแสดงโขนหน้าจอ ตอนกระบวนทัพพระอินทร์แปลง ชุดศึกพรหมาสตร์ จะมีการใช้เครื่องสูง จำนวน ๑๐ ชิ้น ดังนี้ ฉัตร ๗ ชิ้น ๒ คัน, ฉัตร ๕ ชิ้น ๒ คัน, ชุมสาย ๒ คัน, บังแทรก หรือจามร ๒ คัน, บังสุรย์ ๑ คัน และพัดโบก ๑ คัน ซึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนหรือลดจำนวนนั้น เนื่องจากหลายสาเหตุ เช่น ผู้แสดงในการจัดการแสดงโขนหน้าจอ ตอนกระบวนทัพพระอินทร์แปลง ชุดศึกพรหมาสตร์ ของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร จะใช้ผู้แสดงที่รับบทบาทเป็นเสนายักษ์มาทำหน้าที่เป็นผู้ถือเครื่องสูงด้วย ทำให้มีการกำหนดจำนวนเครื่องสูงตามจำนวนของผู้แสดง ซึ่งสามารถเพิ่มจำนวนขึ้นเท่ากับเครื่องสูงที่ใช้ในพระราชพิธี หรือลดจำนวนลงได้ตามปัจจัยที่มีผลต่อการแสดง เช่น ขนาดของเวที จำนวนผู้แสดง เป็นต้น

๕.๑ ท่าเดินของผู้ถือเครื่องสูงแบบหมู่ สามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

การย่อเท้า, การก้าวเท้าชิดสลับซ้ายขวา, การเดินอย่างธรรมชาติตามจังหวะดนตรี

การย่อเท้า

เป็นการแสดงออกถึงความเข้มแข็ง ความน่าเกรงขาม และความยิ่งใหญ่ของกระบวนทัพพระอินทร์แปลง ใช้ในช่วงเริ่มต้นการแสดงกระบวนพระอินทร์แปลง ประกอบท่วงทำนองของเพลงกราวนอก มี ๒ ลักษณะ คือ การย่อเท้าเคลื่อนที่ไปข้างหน้าเพื่อแสดงถึงการเคลื่อนที่ของกระบวน และการย่อเท้าอยู่กับที่เพื่อแสดงท่าเต้นประกอบบทบรรยายการแสดง วิธีการปฏิบัติในการย่อเท้าเคลื่อนที่ คือ ผู้แสดงย่อเข่าทั้งสองข้างลงเล็กน้อย จากนั้นยกเท้าข้างหนึ่งขึ้นประมาณกึ่งกลางหน้าแข้งแล้วก้าวไปข้างหน้าประมาณ ๑ ก้าว ย่อเท้าสลับกันไปจนถึงตำแหน่งที่กำหนด จากนั้นจะเป็นการย่อเท้าอยู่กับที่ กล่าวคือ เมื่อเคลื่อนที่มายังตำแหน่งที่กำหนดแล้วจะเป็นการยกขาแล้ววางเท้าลงชิดกัน ทำสลับกันไปจนจบเพลง โดยการย่อเท้าจะต้องให้จังหวะ

ตกตรงกับการย่ำเท้าซ้าย ในการปฏิบัติทำย่าเท่านั้น มีข้อควรระวังอยู่ คือ ผู้แสดงจะต้องถือเครื่องสูงให้ตั้งตรง มีระดับความสูงระดับเดียวกันกับผู้แสดงคนอื่น ๆ ด้วย

การก้าวเท้าชิดสลับซ้ายขวา

เป็นการแสดงออกถึงความนุ่มนวลอ่อนโยนตามบทที่พรรณนาถึงความงามของรายละเอียดในกระบวนประกอบกับท่วงทำนองของบทเพลงทะเลาะแกล้งโยน วิธีการปฏิบัติ คือ ผู้ถือเครื่องสูงก้าวเท้าไปด้านข้างลำตัวประมาณ ๑ ช่วงไหล่ จากนั้นก้าวอีกข้างหนึ่งมาวางชิด ในการปฏิบัติทำนี้ ผู้ถือเครื่องสูงสามารถยืนขาตั้งได้ โดยไม่ต้องย่อเข่าเหมือนกับการย่ำเท้า การปฏิบัติในช่วงนี้ ถือว่าต้องใช้ความอดทนค่อนข้างสูงเนื่องจากเป็นการเคลื่อนไหวอย่างช้า ๆ จำเป็นต้องใช้การทรงตัวมาก ที่สำคัญต้องระมัดระวังในการปฏิบัติให้พร้อมเพรียงกัน และจัดระดับความสูงของเครื่องสูงเพื่อให้เกิดความสวยงามในการแสดงรูปแบบหมู่อีกด้วย

การก้าวเดินอย่างธรรมชาติตามจังหวะดนตรี

การแสดงในช่วงนี้เป็นการแสดงถึงการเดินทัพไปสู่จุดหมาย ถึงแม้ว่าจะเป็น การเดินอย่างธรรมชาติ แต่ผู้ถือเครื่องสูงยังคงต้องปฏิบัติโดยสังเกตการปฏิบัติของผู้อื่นด้วย ซึ่งในการแสดงแบบหมู่มีข้อควรคำนึงอยู่ คือ เรื่องความพร้อมเพรียง

ภาพที่ ๔ การใช้เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ
ประเภทเครื่องสูง แบบเดียวในการแสดงโขน
ตอนตรวจพล (ตัวยักษ์) ฉากที่ ๓

สำหรับเครื่องสูงที่ใช้สำหรับประกอบการแสดงโขนหน้าจอแบบเดี่ยว ซึ่งมีปรากฏในการแสดงโขนหน้าจอของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร อยู่หลายตอน แต่ในงานวิจัยฉบับนี้ได้้นำการออกราวตรวจพล ในตอนตรวจพล (ตัวยักษ์) ฉากที่ ๓ ซึ่งเป็นฉากที่ผู้กองกลดมีลักษณะท่าเดินปรากฏอยู่หลายลักษณะ มาเป็นกรณีศึกษาที่ปรากฏเครื่องสูงเพียง ๑ รายการ คือ กลด ในการแสดงโขนหน้าจอตอนตรวจพล (ตัวยักษ์) ฉากที่ ๓ นี้ ใช้กลดสีแดง

๕.๒ ท่าเดินของผู้กองกลดนั้น สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

ลักษณะท่าเดินที่มีความคล้าย

ลักษณะท่าเดินที่มีความต่าง

ลักษณะท่าเดินที่มีความคล้าย

กล่าวคือ เมื่อผู้แสดงตัวนายทัพแสดงท่าเดินตามกระบวนการตรวจพล ผู้กองกลดต้องออกท่าเดินไปพร้อมกันด้วย และท่าเดินเหล่านั้นต้องมีความคล้ายกัน รวมทั้งทิศทางการหมุนตัว การกลับตัว ผู้กองกลดจะต้องปฏิบัติตามแนวทางเดียวกัน จึงจะทำให้เกิดความสวยงามและกลมกลืนในการแสดง

ลักษณะท่าเดินที่มีความต่าง

ท่าเดินที่มีความต่างกันกับผู้แสดงตัวนายทัพ หมายถึง ท่าเดินที่เป็นไปตามบทบาท เช่น ทำยืน ปรากฏเป็น ๔ ช่วง คือ

๑. ช่วงที่ออกมายืนทางกลดรอหน้าประตูโรงโขน
๒. ช่วงการเดินตามจังหวะ ปะ-เท่ง-ปะ
๓. ช่วงการสอบถามความพร้อม
๔. ช่วงการเดินทางไปขึ้นทรงพาหนะ

๕.๓ ข้อควรระวังในการทางกลด คือ

๕.๓.๑ ต้องถือกลดให้เอียงในทิศทางที่ตัวนายทัพอยู่ ไม่ตั้งตรงเหมือนกับการถือเครื่องสูงประเภทอื่น

๕.๓.๒ ระยะห่างของผู้กองกลดต้องอยู่ห่างจากตัวเอกอย่างน้อย ๑๕๐ ซม. เพื่อไม่ให้ใกล้กับตัวนายทัพมากเกินไปเพราะอาจเป็นอุปสรรคต่อการแสดงท่าเดินของตัวเอก

๕.๓.๓ ตำแหน่งของผู้กางกลดจะอยู่เหลื่อมทางด้านหลังประมาณ ๑ ช่วงแขน เพื่อให้ตัวนายทัพโดดเด่นขึ้น และจากทิศทางการเคลื่อนที่ ผู้กางกลดจะอยู่ด้านหลังของการเคลื่อนที่เสมอ

เมื่อวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูงในพระราชพิธี แล้วนั้นสามารถสรุปได้ว่า มีประวัติความเป็นมาอย่างต่อเนื่องยาวนานสัมพันธ์กันกับความเชื่อตามคตินิยมเรื่อง “เทวราช” หรือ “สมมติเทพ” ที่เป็นรูปแบบการปกครองของไทยในอดีตและยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน มีระเบียบแบบแผนวิธีการสร้าง วิธีการใช้ และจำนวนเครื่องสูงชัดเจน การนำไปใช้ร่วมกระบวนการประกอบพระราชอิสริยยศนั้น กำหนดให้ใช้ตามลำดับฐานันดรศักดิ์ของผู้เป็นประธานในกระบวนการ ซึ่งมีอยู่ ๒ ประเภท คือ เครื่องสูงปักหักทองขวาง และเครื่องสูงทองแผ่ลวด

สำหรับเครื่องสูงในการแสดงโขน สรุปได้ว่ามีรูปแบบลักษณะ และจำนวนเครื่องสูงเช่นเดียวกันกับเครื่องสูงที่ใช้ในพระราชพิธี แต่ใช้ขนาดและวัสดุในการจัดสร้างที่แตกต่างกัน ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เป็นการทำทักทายของพระมหากษัตริย์และอีกประการหนึ่งก็เพื่อให้มีความเหมาะสมกับการแสดง เช่น ความสะดวกต่อการจัดหาอุปกรณ์ น้ำหนัก และขนาดที่เหมาะสม ทั้งนี้เพื่อความมุ่งหมายในเชิงการแสดงเท่านั้น

ส่วนกระบวนการทำเดิน ของผู้ถือเครื่องสูงในการแสดงโขนหน้าจอทั้งสองรูปแบบ คือ แบบหมู่ และแบบเดี่ยว สรุปได้ว่า การแสดงในรูปแบบหมู่จะมีจุดมุ่งหมายเน้นให้เกิดความสวยงามที่ความพร้อมเพรียงเป็นหลัก จากการวิจัยนี้พบว่า ผู้ถือเครื่องสูงในการแสดงโขนหน้าจอแบบหมู่ทุกคนจะปฏิบัติท่าเดินที่เหมือนกันจำนวน ๓ ท่าประกอบกับเพลงหน้าพาทย์ ๓ เพลง คือ ท่าเดินย่อเท้า ประกอบท่วงทำนองเพลงกราวนอก ที่มีจังหวะหนักแน่น สื่อถึงความยิ่งใหญ่ของกระบวนการที่พระอินทร์แปลง ทำก้าวเท้าชิดสลับซ้ายขวา ประกอบท่วงทำนองเพลงกลองโขนหรือตะโกลองโขน

ที่มีจังหวะนุ่มนวลอ่อนโยน มีเนื้อหาพรรณนาชมความยิ่งใหญ่ดงามของกระบวนการที่พระอินทร์แปลง และทำก้าวเดินอย่างธรรมชาติตามจังหวะดนตรี ประกอบท่วงทำนองเพลงเชิดเพื่อเป็นการเคลื่อนกระบวนการกองทัพอันยังจุดหมาย ในการแสดงแบบหมู่นี้ผู้ถือเครื่องสูง ผู้แสดงนอกจากจะต้องแสดงท่าเดินประกอบแล้ว ยังต้องมีควบคุมเครื่องสูงให้อยู่ในลักษณะที่ตั้งตรง และมีระดับความสูงเดียวกันทั้งกระบวนการเพื่อความสวยงามของการแสดง

การแสดงโดยใช้เครื่องสูงแบบเดี่ยว ในการแสดงโขนหน้าจอ ตอนตรวจพล (ตัวยักษ์) ฉากที่ ๓ ของกรมศิลปากรพบว่า มีลักษณะท่าเดินแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทที่มีความแตกต่างกับตัวนายทัพ และประเภทที่มีความคล้ายคลึงกับตัวนายทัพ เช่น ประเภทที่มีความต่างกับตัวนายทัพ คือ ตัวนายทัพจะเดินตามรูปแบบจารีตท่าเดินของโขนตัวยักษ์ แต่ในบางช่วงคนจากกลดจะยืนอย่างอิสระตามธรรมชาติ เช่น ช่วงที่รอรับนายทัพออกมาจากเวที และในช่วงที่ตัวนายทัพแสดงท่าเดินซักถามความพร้อมเพรียงของกองทัพ เป็นต้น และท่าเดินประเภทที่มีความคล้าย คือ ในการออกท่าเดินของตัวนายทัพ ซึ่งเป็นท่าเดินตามรูปแบบของตัวยักษ์ ผู้กางกลดจะแสดงท่าเดินที่คล้ายได้เฉพาะในส่วนของศีรษะและอวัยวะช่วงล่างตั้งแต่เอวลงมาเท่านั้น เนื่องจากต้องใช้มือถือกลด ในการแสดงท่าเดินนั้นจะลดความแข็งแรงของท่าเดินลงกว่าตัวนายทัพเพื่อให้นายทัพดูโดดเด่น และคุณสมบัติที่สำคัญของผู้กางกลดนั้น จะต้องเป็นผู้ที่ฝึกหัดโขนในสาขาเดียวกันกับตัวนายทัพด้วย ทั้งนี้เพื่อความกลมกลืนของกระบวนการท่าเดินที่จะส่งผลให้การแสดงน่าชมมากยิ่งขึ้น

๖. อภิปรายผล

จากการศึกษา เรื่อง กระบวนการประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูงในการแสดงโขน สามารถอภิปรายผลการศึกษาได้ดังนี้

๖.๑ จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูงในงานพระราชพิธีและการแสดงโขน พบว่าเครื่องสูงเป็นของสำหรับระดับพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์ โดยทั่วไปแล้วมักจะหมายถึงของสำหรับระดับในพิธีหรือแห่ไปในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินทั้งทางสถลมารคและทางชลมารคตามโบราณราชประเพณีในพระราชพิธีสำคัญ ๆ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระบรมศพ เป็นต้น การเชิญเครื่องสูงเข้าในกระบวนพระราชอิสริยยศนั้น มีในประเทศอินเดียมาตั้งแต่โบราณเช่นเดียวกับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ส่วนในประเทศไทยนั้น ได้มีปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเครื่องสูง โดยพบหลักฐานทางด้านเอกสารและโบราณวัตถุ ซึ่งกล่าวถึงการใช้เครื่องสูงโดยเครื่องสูงเหล่านั้นก็ยังคงมีการใช้สืบเนื่องกันตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับ จินตนา เมืองเจริญ (:๒๕๓๕:๑) ซึ่งทำการศึกษาเรื่องเครื่องสูง จากหลักฐานทางโบราณคดีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๒๐ พบว่า เครื่องสูงเกิดขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๒

๖.๒ จากการศึกษารูปแบบและวิธีการเดินประกอบเครื่องสูงในการแสดงโขนแบบหมู่ พบว่าสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ท่า คือ ทำการย่ำเท้า ประกอบท่วงทำนองเพลงกราวนอก, ท่าก้าวเท้าชิดสลับซ้ายขวา ประกอบท่วงทำนองเพลงกลองโยนหรือตะโพนกลองโยน และการก้าวเดินอย่างอิสระตามธรรมชาติ ประกอบท่วงทำนองเพลงเชิด อีกประการหนึ่งผู้ถือเครื่องสูงแบบหมู่ คือ จะต้องเป็นผู้ที่มีความแข็งแรง ต้องรู้จักการยอมรับซึ่งกันและกัน การแสดงแบบเดี่ยวในการแสดงโขนหน้าจอ ตอนตรวจพล (ตัวยักษ์) ฉากที่ ๓

ของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร พบว่า มีลักษณะท่าเดินซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทที่ต่างกับตัวนายทัพ และประเภทที่มีความคล้ายกับตัวนายทัพ ต้องเป็นผู้ที่มีปฏิภาณไหวพริบ มีความเป็นผู้นำ และผู้ตามที่ดี อีกประการหนึ่งคนกางกลดนั้น จะต้องเป็นผู้ที่ฝึกหัดโขนในสาขาเดียวกันกับตัวนายทัพด้วย ทั้งนี้เพื่อความกลมกลืนของกระบวนท่าเดินที่จะส่งผลให้การแสดงน่าชมมากยิ่งขึ้น

๖.๓ จากการศึกษารูปแบบและวิธีการเดินประกอบเครื่องสูงในการแสดงโขนแบบหมู่ และแบบเดี่ยว พบว่าการฝึกหัดการแสดงโขนต้องฝึกหัดเรื่องของระเบียบแถว การเดิน การก้าวเท้า และการจัดระยะห่างของบุคคลในระบบการฝึกของทหาร ในอดีตมักใช้ทหารมหาดเล็กมาฝึกหัดเพื่อแสดงโขนด้วย

๗. ข้อเสนอแนะ

๗.๑ การศึกษา เรื่อง กระบวนเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องสูงในการแสดงโขน ในครั้งนี้มีเวลาจำกัดจึงไม่สามารถทำการศึกษาเกี่ยวกับด้านดุริยางค์และคีตศิลป์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย หากมีเวลาในการดำเนินการวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาในเรื่องดังกล่าวในเชิงลึกจะทำให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

๗.๒ ควรมีการศึกษา เรื่อง เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศประเภทอื่น ๆ เช่น เครื่องราชูปโภค เครื่องศาสตราวุธ เป็นต้น ที่ใช้ในการแสดงโขน-ละคร ว่ามีประวัติความเป็นมาและลักษณะการนำไปใช้แตกต่างกันอย่างไร เพื่อเป็นการอนุรักษ์ สืบทอด และขยายองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นโดยนิตยสารให้คงอยู่สืบไป

บรรณานุกรม

- คณะอนุกรรมการจัดทำจดหมายเหตุและจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ. (๒๕๖๘).
งานพระเมรุมาศสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- จินตนา เมืองเจริญ. (๒๕๓๕). การศึกษาเรื่องเครื่องสูงจากหลักฐานทางโบราณคดีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๒๐. ปรินญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บุรยา ศราภัยวานิช. (๒๕๔๖). เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
สมัยรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชา
โบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี. สำนักงาน. (๒๕๕๓). ราชศัพท์. กรุงเทพฯ: บริษัทด้านสุธาการพิมพ์จำกัด.
- ยุพร แสงทักษิณ. (๒๕๓๙). เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์และเครื่องสูง. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- พุททยอดฟ้าจุฬาโลก. พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๐๓). งามเกียรติ. กรุงเทพฯ: ไทยมิตรการพิมพ์.
- ศิลปกรรม. กองสำนักพระราชวัง. รายการเครื่องแต่งกายสำหรับริ้วกระบวนพระบรมศพ
_____. สำนักพระราชวัง. สิ่งของเครื่องใช้ในริ้วกระบวนงานพระศพ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา
สิริโสภาวัฒนวดี ชุดทองแผ่ลวด
- ศิลปากร. กรม. (๒๕๕๐). วารสารศิลปากร ๕๐ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐).
_____. (๒๕๔๕). จดหมายเหตุการขอมบูรณะฉัตรประจำฐานชุกชีพระพุทธรูปมหายานรัตนปฏิมากร. กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร.